

УДК 78.031.2(477=19)

*Данник Катерина Олександрівна,
аспірант Київського національного
університету культури і мистецтв
katlina17@gmail.com*

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ВІРМЕН В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Мета роботи. Дослідження присвячене висвітленню діяльності представників вірменського музичного мистецтва в українському культурному просторі та характеристиці їхнього творчого доробку. **Методологія дослідження.** Застосовано такі методи і підходи, як інтерв'ювання музикантів для збору первинних даних, герменевтичний підхід, що забезпечує розуміння феномену вірменської музичної культури в українському просторі. За допомогою ретроспективного відображення класичної вірменської музики виявлено основні принципи, що передували сучасному стану вірменської естради на українських теренах. **Наукова новизна.** Вперше здійснено культурологічний огляд українсько-вірменських музичних зв'язків на сучасному етапі розвитку України. **Висновки.** Виявлено, що вірменська музика має глибокі історичні корені, а також, суттєво доповнила багатобарвну палітру українського культурного ландшафту. Охарактеризовано роль окремих представників вірменського етносу в музичному мистецтві сучасної України.

Ключові слова: вірмени, культура, етнос, мистецтво, музика, камерна музика, вірменський музикант, естрада, фестиваль.

Данник Катерина Александровна, аспирант Киевского национального университета культуры и искусств

Музыкальное искусство армян в украинском культурном пространстве

Цель работы. Исследование посвящено отображению деятельности представителей армянского музыкального искусства в украинском культурном пространстве и характеристике их творчества. **Методология исследования.** Применены следующие методы и подходы: интервьюирование музыкантов для сбора первичных данных, герменевтический подход, обеспечивающий понимание феномена армянской музыкальной культуры в украинском пространстве. С помощью ретроспективного отражения классической армянской музыки выявлены основные принципы, которые предшествовали современному состоянию армянской эстрады на украинской территории. **Научная новизна.** Впервые осуществлен культурологический обзор украинско-армянских музыкальных связей на современном этапе развития Украины. **Выводы.** Выявлено, что армянская музыка имеет глубокие исторические корни, а также существенно дополнила многогранную палитру украинского культурного ландшафта. Охарактеризована роль отдельных представителей армянского этноса в музыкальном искусстве современной Украины.

Ключевые слова: армяне, культура, этнос, искусство, музыка, камерная музыка, армянский музыкант, эстрада, фестиваль.

Dannyk Kateryna, post-graduate of Kiev National University of Culture and Arts

The musical art of Armenians in the Ukrainian cultural space

Purpose of Article. The research is devoted to the manifestation of the activities of representatives of Armenian musical art in the Ukrainian cultural space and the characteristic of their creative work. **Methodology.** The following methods and approaches are used during the

research: interviewing of musicians for the gathering of primary data, hermeneutic approach that provides an understanding of the phenomenon of Armenian musical culture in the Ukrainian space. With the help of a retrospective exhibition of classical Armenian music, the basic principles that preceded the current state of the Armenian stage on the Ukrainian territory were revealed. Scientific Novelty. A cultural review of Ukrainian-Armenian musical connections was carried out at the present stage of Ukraine's development for the first time. Conclusions. It was ascertained that Armenian music has deep historical roots. That is the reason why Armenian music is substantially complementing the multicolored palette of Ukrainian cultural landscape. The role of particular representatives of the Armenian ethnic group in the musical art of modern Ukraine has been described.

Key words: *Armenians, culture, ethnos, art, music, chamber music, Armenian musician, stage, festival.*

Актуальність теми дослідження. В умовах полікультурного українського суспільства проблематика нашої розвідки полягає у нагальній потребі вивчення діяльності талановитих представників вірменського етносу у творчому житті сучасної України. Культурологічне дослідження вірменсько-українських музичних зв'язків обумовлене необхідністю збереження і збагачення культурних досягнень етносів нашої держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дані про вірменських музикантів, що провадили свою діяльність у радянській Україні, містяться в багатотомних [4] та електронних [7; 10] енциклопедіях. Сучасні ексклюзивні видання про визначних вірмен України [6] та Дніпропетровщини [5] описують здобутки представників вірменської діаспори у різних сферах людської діяльності. Дані про деяких вірменських музикантів України містяться в біографічних виданнях [1; 13].

Мета роботи – відобразити та проаналізувати вірменсько-українські музичні зв'язки та охарактеризувати вклад вірменських музикантів в сучасний культурний і мистецький простір України. Висвітлити багатогранні взаємозв'язки між представниками творчої музичної еліти вірменського походження.

Виклад основного матеріалу. Існує декілька символів Вірменії: гранат, хачкар (кам'яний хрест), абрикос, гора Арарат, дудук. Зокрема, знаменитий самотній вірменський інструмент дудук випромінює водночас життєрадісний та глибинно трагічний звук. Щодо класичних вірменських музичних мотивів, то вони умовно можуть бути поділені на церковні та світські. Як і в Україні, у Вірменії широко представлені народні пісні, що включають колискові, обрядові, любовні, сатиричні.

З XVII ст. розпочинається піднесення творчості гусанів [4, 97]. Гусани – співці, що одночасно були і акторами, тобто влаштовували своєрідні театральні вистави, які супроводжували весілля, похорони та інші знаменні події. Гохтанські співаки-розповідачі були виконавцями народної музики та епосу. Накладання творів вірменського епосу на музичні ноти є вдалим напрямком кореляції музики та народного епосу. Однією із найвидатніших епічних пам'яток світового фольклору є вірменський народний героїчний епос «Давид Сасунці», що

складається з чотирьох частин, кожна з яких називається іменами героїв. Фактично, у творі відображено вікову боротьбу вірмен проти загарбників [8, 5].

Пізніше, у вірменській музиці відзначились ашуги – співаки-поети. Найвідомішим вірменським ашугом був Саят-Нова, якого у своєму кіно-шедеврї оспівав український націоналіст вірменського походження, режисер С. Параджанов. Ашуг Саят-Нова був майстром любовної музичної лірики, однак в його піснях також оспівувалась мудрість, засуджувалась соціальна несправедливість. Прикметно, що співак-поет Саят-Нова близький по духу С.Параджанову, адже обидва майстра захоплювались поетичним жанром: один – у музиці, а інший – у кіно. Маємо навіть припущення, що у кіно-картині «Колір граната», що розповідає про Саят-Нову, Параджанов зображує низку автобіографічних епізодів.

Як країна, що першою в світі визнала християнство державною релігією в 301 р., Вірменія має унікальну церковну музику. На етапі зародження (IV ст.) християнська вірменська музика мала вигляд псалмів. Дещо пізніше, з V ст. з'явилися шарагани – духовні вірменські вірші. Розпочинаючи від XV ст., у вірменських церковних співах стають загальноприйнятими не лише церковні, а й загальнолюдські мотиви.

Важливі здобутки вірменської музики припадають на XIX ст. Вірменський композитор Х. Кара-Мурза, відомий як і хоровий диригент, фольклорист, музичний критик. Організував понад 90 народних хорів, був основоположником багатоголосної хорової музики, збирачем та популяризатором вірменських народних та ашугських (про ашугів мова йде на початку статті) пісень в Криму та на Закавказзі. До найвідоміших творів Кара-Мурзи належить незавершена опера «Шушан» та багато пісень, п'єс та музики до вистав [10].

Унікальним та важливим діячем вірменського музичного мистецтва був Комітас (Согомон Согомонян) – основоположник вірменської класичної багатоголосної музики і вірменської наукової музичної етнографії, а також композитор, музикознавець, збирач фольклору та диригент. До авторських робіт Комітаса належать «Національний гімн», музичне втілення вірша «Сільська каплиця», псалом «Ар гетс Бабелацвоц» (Поблизу ріки Вавілонської), хор «Рідна мова», чотирьохголосий хор «Нова весна» (на слова Отто Рогента), «Ти питаєш» на слова Іоганни Амбросіос, «Ноктюрн» на слова Гете [2]. Відомий далеко за межами Вірменії «Танець з шаблями» є музичним шедевром композитора А. Хачатуряна, радянського педагога, громадського діяча, композитора, диригента. У творі гармонійно поєднані вірменські народні мелодії з джазовими вкрапленнями. На сценах українських закладів мистецтва (Харківська філармонія, Національна опера України імені Т. Г. Шевченка тощо) неодноразово звучали твори майстра. Ще одним генієм музики був А. Бабаджанян, композитор, педагог, піаніст. До найбільш відомих творів майстра належать «Ноктюрн», «Пісня першого кохання», «Єрван» тощо. Твір «Шість картин» став поштовхом для інших молодих майстрів до експериментування, адже робота представляла собою симбіоз архаїчного народного вірменського

матеріалу і суворой західноєвропейської дванадцятитоновой системи. Неперевершеним Арно був і у співі: пісня, що стала хітом «Краще місто землі» – це перший радянський твіст [3, 93-94]. Визнаний кращим виконавцем жанру Шансон у ХХ ст. композитор, вірменин за походженням, Ш. Азнавур творить і до сьогодні. Значний внесок у музичне мистецтво сучасної України належить С. Мацюану – завідувачу кафедри симфонічного диригування, художньому керівнику оркестру Одеської консерваторії, заслуженому діячу мистецтв Вірменії. Сергій Галустович, нагороджений орденом святих «Саак, Маштоц» від Католикосу всіх вірмен, знаком пошани мера Одеси, почесними грамотами Міністерства культури Вірменії та України [6, 86].

Окремої уваги заслуговує всебічно обдарована постать талановитого музиканта, спелеолога та археолога – О. Авагяна. Його творчий доробок просто величезний: Олександр був співзасновником української спелеоархеології, автором першої наукової систематизації давньоукраїнських печерних споруд, ініціатором і керівником багатьох археологічних досліджень. На ділянці Нестора в Києво-Печерській Лаврі науковець виявив рідкісний напис, що АН Вірменії оцінила як перший речовий доказ перебування вірменської колонії в м. Києві [6, 123]. Однак, згадуючи Авагяна у ракурсі нашої теми, зупинимось на його музичних талантах. Окрім новаторських рішень в науці, Олександр щиро захоплювався українськими піснями, культурою, мовою та заснував вокально-інструментальну групу «Березень», до складу якої входили кінорежисер В. Криштофович та художник В. Вітер. Логічно, що молода група завжди розпочинає свою «гаражну» творчість із відтворення знаменитих робіт популярних колективів, однак хлопці швидко відмовились від такої практики, вирішивши самостійно писати пісні. Не важко здогадатись, яка реакція з боку радянської влади зустріла музичну групу, що писала та виконувала пісні українською мовою та ще з такими назвами, як «Марія Оранта», «Дума про Боженка», «Чумацький шлях», «Ганка», «Українське бароко» [13, 55] тощо. Однак, попри матеріальні та цензурні труднощі, цей гурт по праву стає одним із родоначальників сучасного українського року. Силами подруги Олександра Беніаміновича О. Оганесян вже п'ятий рік поспіль проводиться всеукраїнський конкурс-фестиваль авторської пісні ім. Авагяна на території Меджибізької фортеці (місце, де археолог вів розкопки і згодом був жорстоко вбитий). Починаючи з 2013-го року, у стінах замку звучить авторська пісня близьких друзів і колег Авагяна, а також – бардів і представників молодого покоління, яке радо бере участь у концерті до дня пам'яті, конференції та розмовах до пізньої ночі, згадуючи про Олександра біля вогнища. Також силами голови вірменського культурного товариства АОКС-Україна О. Оганесян було встановлено меморіальну дошку на стіні фортеці на честь археолога, музиканта та чудової людини. Цікава деталь: згаданий вище В. Вітер перш ніж потрапити до складу гурту «Березень» ще хлопчиком брав участь у зйомках кінофільму вірменського режисера – С. Параджанова – «Українська рапсодія», вразивши усіх своїм виконанням пісні «Аве, Марія».

С. Параджанов належав до тих людей, про яких кажуть «якщо людина талановита, вона талановита в усьому», адже окрім блискучих здібностей кінорежисера, він був художником, створював неабиякі колажі та мав хист до виявлення і грамотного використання музики у своїх кіно-картинах. Так, у знаменитому на весь світ фільмі про гуцулів – «Тіні забутих предків», Сергій Йосипович старанно і вимогливо підбирав музикантів. Серед тих, хто творив цей шедевр, – і композитор М. Скорик. За спогадами Мирослава Михайловича, Параджанов порадив йому поїхати у глибинку Карпат та привезти до Києва народних музикантів. Так і було створено музичний супровід до «Тіней забутих предків» [11, 196]. З Параджановим була знайома і легендарна співачка та актриса Т. Аветісян, що прославилась далеко за межі Радянського Союзу завдяки своєму безумовному таланту – виконанню пісень народів світу мовами оригіналу. Тамара Костянтинівна була життєрадісною і талановитою людиною, що здобула такі звання, як почесний академік Академії мистецтв Республіки Вірменія, заслужений діяч єврейської культури, та аж у 2008 р. нагороджена званням народна артистка України. Яскраве життя, сповнене поважних знайомств з зірками минулої епохи (З. Гайдай, співачки з антуражу Іми Сумак, Т. Ханум, М. Лайола тощо) та неймовірна кількість виступів, концертів, згодом – журналістська та письменницька діяльність – це яскравий літопис звершень співачки. На свій 85-й ювілей Тамара Аветісян влаштувала грандіозний концерт на сцені Колонного залу ім. Лисенка, що в Національній філармонії України [1, 381]. Ш. Палтаджян також належить до когорти корифеїв, поважних діячів музичного цеху. Пан Шаліко – диригент Національного академічного молодіжного симфонічного оркестру, доцент Харківського національного університету мистецтв, протягом 1961-1973 рр. був солістом симфонічного оркестру (перша валторна) м. Харкова, упродовж 1973-1978 рр. працював диригентом Луганської філармонії.

Окрім А. Костандяна, котрий перші кроки у музичне життя зробив на Дніпропетровщині, цей край пишається родиною Хачбабян. У Хачбабянів мати – Людмила, фронтовичка, яка брала участь у визволенні Дніпра, з 1949 по 1988 рр. викладала в ЦМШ (ДМШ) № 1 та дала музичний старт багатьом учням. Тато, Гурген Саркісович був небайдужим до музики, а тому наполіг, щоб його син Ігор почав навчатись грати на скрипці. Сам Ігор став переможцем Всеукраїнського конкурсу скрипалів, конкурсу камерної музики, працював у Польщі професором Вищої музичної школи м. Познань, в 1982-1988 рр. працював професором-експертом у Каїрській консерваторії, концертмейстером і солістом Каїрського симфонічного оркестру, концертмейстером камерного оркестру, солістом у Норвегії, США та ін. Ігор виступав на Олімпійських іграх у Ліллекхаммері, у Ватикані перед Папою Римським. Сестра Ігоря працювала викладачем у тій же ДМШ № 1, була членом журі багатьох конкурсів, брала участь у концертах симфонічного оркестру обласної філармонії [5, 134].

Одним із найвизначніших диригентів Радянського Союзу був Г. Карапетян – заслужений артист РРФСР, народний артист УРСР, лауреат всесоюзного конкурсу диригентів (Москва 1955 р., 1-а премія). 1967 р. Карапетян переїжджає

до Дніпра, де стає головним диригентом симфонічного оркестру Дніпропетровської філармонії. Гурген Карпович був першим виконавцем творів українських композиторів: І. Карабиця, Є. Станковича, А. Штогаренка, М. Скорика, Л. Колодуба [7]. Визначний військовий диригент С. Петросян одним із перших, разом із М. Суріним, створив сценарій навчального фільму «Музичне оформлення військових ритуалів» і здійснив його зйомку. Майстер був першим військовим диригентом, який пропагував тамбур-мажор і дефіле духового оркестру, і чия методика з марш-парадів для духових оркестрів була двічі видана в 1982 та 1984 рр. Сергій Михайлович також талановитий викладач диригування та завідувач кафедри диригування, доцент Дніпропетровської консерваторії [5, 142]. Як казав С. Параджанов, щоб народитись генієм, потрібно мати матір – балерину. Здавалось би, звичайний жарт, однак в контексті нашої тематики неодмінно варто згадати талановиту піаністку та концертмейстера-акомпаніатора Е. Безано-Пірадову, яка мала батька вірменина, головного диригента Київського театру опери та балету, та матір – італійську балерину. Елеонора Володимирівна неодноразово представляла українську музику за кордоном, влаштовувала численні концерти, брала участь у літературних та музичних фестивалях. Серед звань музиканта: член художньої ради Національної філармонії України, Народна артистка України, нагороджена орденом княгині Ольги 3 ступеня. Джазовий музикант Аркадій Мірзоян у 1967 р. створив оркестр «Автомобіліст», який виконав «Музичну рапсодію», що складалась з українських пісень у джазовій обробці. Знову проводимо паралелі, згадуючи в цьому контексті Авагяна, який також не лише цікавився і любив, а й популяризував українські пісні. Згодом Мірзоян був керівником естрадно-симфонічного оркестру Дніпропетровського українського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка та диригентом джаз-оркестру Дніпропетровського цирку. Цей оркестр, до речі, блискуче виконував славнозвісний «Танець з шаблями» А. Хачатуряна [5, 136].

Згадані метри залишили по собі безсмертний слід у світовому музичному просторі. Про них складають легенди, пишуть книжки, знімають фільми, згадують у різних контекстах культурної та наукової сфери. Менш дослідженою є тематика творчості сучасних представників музичного авангарду в Україні. Незабутній слід у джазовому мистецтві залишив лідер гурту Jazz Impression – А. Алексаньян. Тонкі та загадкові мелодії джазу у цьому проекті супроводжують мелодійні мотиви української бандури (Р. Гриньків). По собі Алексаньян залишив не лише декілька альбомних записів, а й талановитого учня, який сьогодні є широковідомим дудукістом не лише в Україні, а й далеко за її межами. Мова йде про А. Костяндяна – талановитого майстра академічного і етновокалу, ударних інструментів. Творчість молодого музиканта – це вдалий та унікальний приклад поєднання українських та вірменських народних музикальних інструментів та мотивів на професійному, академічному рівні. З 2005 р. Костяндян – соліст академічного оркестру «Радіо Бенд Олександра Фокіна», співробітничав з багатьма знаменитими виконавцями: С. Ротару, Е. Кравчук, ТНМК, Д. Арбініною, Г. Кричевським, та ін [6, 77]. Армен брав участь у створенні саундтреків до ряду кінофільмів: «Ілюзія страху», «Мама», у проектах Jazz Impression, Armenian Folk Project, Etnovation, Навколоколо [5, 144].

Слідом за майстром дудуку – Д. Гаспаряном, чия гра відома у всьому світі, Костандян знайомить українців з цим духовим і духовним інструментом. Саме дудук у виконанні Армена нерідко звучить під час пісень Джамали – переможниці Євробачення-2016 від України. Сама ж Джамала теж є представницею вірменської творчої еліти, адже по матері співачка – вірменка (її ім'я при народженні – Сусанна). Показово, що творчим натхненником співачки був Г. Асцатурян, аранжувальник, який прищепив Джамалі захоплення джазом. Продовжуючи тему джазу, згадаємо сестер Марті, які постали на вітчизняній музичній сцені після створення вірменського етно-джазового проекту «Крунк», де виконуються вірменські пісні Комітаса, Саят-Нови.

Не можна не згадати нову зірку Л. Кочарян. Вона засяяла в ході проекту «Голос країни-7» і під час свого виступу довела до сліз Джамалу, яка знаходилась в лавах журі. Така емоційна реакція переможниці євробачення пояснюється тим, що Кочарян заспівала зворушливу вірменську народну пісню «Sareri hovin ternem», яка не лишає байдужим жодного вірменина. Ланцюжок знайомих між собою вірменських молодих зірок музичного мистецтва України можемо продовжити ім'ям доброго товариша Л. Кочарян, який був у її команді під час згаданого виступу. Мова йде про музиканта, гітариста групи «Sphingidae» та талановитого режисера – А. Берберяна. Андранік активно займається музикою, бере участь в багатьох проектах, однак, разом із тим проявляє себе як здібний режисер. Емоційний та елегантний виступ Севака Ханагяна на українському шоу «Х-фактор» у 2016 р. вразив глядачів і журі професійно налаштованим вокалом та авторським текстом пісень «Не молчи» та «Возвращайся». Молодий однофамілець згаданого джазмена, Аркадія Мірзояна, Арсен Мірзоян виступав із Сашком Положинським на «Таврійських іграх» 2011 р., й став учасником шоу «Голос країни», посівши четверте місце у фіналі. Дебютний альбом Мірзояна «Гудзики» складається з десяти пісень та бонус трека – пісні «Івана Купала», яку він виконує зі своєю дружиною співачкою Т. Матвієнко. У 2013 р. вийшов вже другий студійний альбом «Незручні ліжка», до якого увійшло 11 пісень, зокрема і відомий його хіт «Коли ти підеш» [9]. Цікаво, що вірменський співак із Запоріжжя заворює не лише приємною зовнішністю, а й мелодійним м'яким вокалом з хрипотою та чудовою українською вимовою. Талановитий молодий піаніст Арсен Яковенко – син народного артиста Вірменії, органіста Ваагна Стамболцяна, демонструє неабиякий хист до композиторської діяльності. До його творів належать «Дві ілюзії» для фортепіано та три п'єси для скрипки соло.

Київський піаніст та педагог Р. Рєпка, чия материнська лінія йде від родини Севанян (проживають у Вірменії) та Куліджанових (проживали в Дагестані), є лауреатом багатьох національних та міжнародних конкурсів, учасником фестивалів сучасної та класичної музики. Дискографія музиканта включає декілька дисків вокальної музики (в ансамблі з І. Галатенко), фортепіанні твори згаданого М. Скорика, а також декілька фондових записів для Українського Радіо. Останнім часом Рєпка займається концертною діяльністю, поєднуючи її з просвітницькою роботою. Так, завдяки цьому

українська публіка вперше познайомила з забутими шедеврами класичної музики епохи романтизму (К. Черни, К.М. фон Вебер) та ХХ ст. (Л. Ревуцький, Х. Родріго). Особливу увагу митець приділяє вірменському репертуару (Комітас, А. Бабаджанян, А. Арутюнян, А. Хачатурян, А. Тертерян). Наша сучасниця – видатна українська оперна співачка, родом із Білої Церкви, С. Чахоян створює на оперній сцені такі образи, як Джульєтта у новій постановці Національної опери («Ромео та Джульєтта» Ш. Гуно), Лючія («Лючія ді Ламмермур» Г. Доницетті), Джільда («Ріголетто» Дж. Верді), Розіна («Севільський цирульник» Дж. Россіні) тощо. Заслужена артистка України (2009), нагороджена Орденом Святої Варвари, Золотою медаллю Міністерства культури Вірменії [12], С. Чахоян стала поважним учасником знакової події, що відбулась до 101-ої річниці геноциду вірмен, 18 квітня 2016 р. у Миколаївському костелі. Ошатний камерний захід, що іменується «Пам'ять серця», окрім згаданої співачки зібрав у домі органної музики м. Києва таких визначних музичних діячів, як: А. Костандян, О. Варданян, Київський квартет саксофоністів при національній філармонії України «Київ саксквартет», муніципальний камерний хор «Київ» та національний ансамбль солістів «Київська Камерата». В стінах костелу прозвучали класичні твори вірменських та українських композиторів.

Наукова новизна. Вперше здійснено культурологічний огляд українсько-вірменських музичних зв'язків на сучасному етапі розвитку України.

Висновки. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що вірменські музиканти і співаки беруть активну участь у розвитку музичного простору України. Беручи участь у різноманітних творчих проектах, вони не лише репрезентують високий рівень самоорганізації в межах етнічної діаспори, а й представляють соборну Україну на міжнародній музичній арені, демонструючи значні результати й досягнення. Важливо, що більшість згаданих сучасних молодих музикантів вірменського походження навчалися та зросли в Україні. Саме тому, вони вдячно виконують вірменську й українську музику, збагачують інтернаціональну музичну скарбницю власними оригінальними творами.

Література

1. Аветисян Т. Судьба моя – песня / Т. Аветисян. – К.: НАИРИ, 2007. – 432с.
2. Авторские произведения Комитаса [Електронний ресурс] // Виртуальный музей Комитаса. – Режим доступу: <http://www.komitas.am/rus/original.htm>. – Назва з екрану. Дата доступу: 29.09.2017
3. Аршакян С. Грани творчества Арно Бабаджаняна / С. Г. Аршакян // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств: журнал теоретических и прикладных исследований. – 2012. – № 18. – С. 89-94.
4. Большая советская энциклопедия. Том 3 Аризона-Аяччо, второе издание: / гл. ред. С.И. Вавилов. – М.: Государственное научное издательство «Большая советская энциклопедия», 1950. – 630 с.
5. Вірмени Дніпропетровщини: від витоків до сучасності (документальні нариси) / творча група А. Аветисян, П. Багдасарян, Т. Снопко. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2013. – 176 с.
6. Вірмени України / упор. М. Чепіжко. – К.: Сигла, 2013. – 144с.

7. Гамкало І. Карапетян Гургер Карпович [Електронний ресурс] / І. Гамкало // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9654. – Назва з екрану. Дата доступу: 29.09.2017
8. Давит Сасунці Вірменський народний епос: пер. з вірм. В. Кочевський; вступ. сл. В. Шкляр; худож. А. Токарев. – К.: Дніпро, 2003. – 174 с.
9. Містер Демн Творчий Арсен Мірзоян [Електронний ресурс] / Містер Демн // Крок у рок. – Режим доступу: <https://www.krockyrock.com.ua/tvorchij-arsen-mirzoyan/>. – Назва з екрану. Дата доступу: 29.09.2017.
10. Мушегян А. Кара-Мурза Христофор (Хачатур) Макарович [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=9632. – Назва з екрану. Дата доступу: 29.09.2017
11. Скорик М. Музика забутих предків / М. Скорик // Науково-популярне видання «Сергій Параджанов і Україна»: збірник статей і документів / упор. і ред. Л. Брюховецька. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», Редакція журналу «Кіно-Театр», 2014. – С. 194-197.
12. Сусанна Чахоян Біографія [Електронний ресурс] // Персональний сайт Сусанни Чахоян. – Режим доступу: http://susannachakhoian.com/#!/page_About. – Назва з екрану. Дата доступу: 29.09.2017
13. Чумацький шлях Олександр Авагян: пісні / ред. В. Терехов. – К.: Медекол, 1993. – 88с.

References

1. Avetysjan, T. (2007). My destiny is a song. Kyiv: NAYRY [in Russian].
2. Author's works of Komitas. Virtual museum of Komitas. Retrieved from <http://www.komitas.am/rus/original.htm> [in Russian].
3. Arshakjan, S. (2012). The Edge of Creativity by Arno Babajanyan. Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kulturyi i iskusstv: zhurnal teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy, 18, 89-94. [in Russian].
4. Vavilov, S. (Eds.). (1950). The Great Soviet Encyclopedia. Vol. 3 Arizona-Ajaccio, Second issue. Moscow: Gosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo «Bolshaya sovetskaya entsiklopediya» [in Russian].
5. Avetysjan, A., Baghdasarjan, P., Snopko, T. (Eds.). (2013). Armenians of the Dnipropetrovsk region: from the origins to the present (documentary essays). Dnipro: ART-PRES [in Ukrainian and Russian].
6. Chepizhko, M. (Eds.). (2013). Armenians of Ukraine. Kyiv: Syghla [in Ukrainian and Armenian].
7. Ghamkalo, I. (2012). Karapetyan Gurgen Karpovich. Encyclopedia of modern Ukraine. Retrieved from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9654 [in Ukrainian].
8. Kochevsjkyj, V. (Trans.). (2003) Davyt Sasunci: Armenian folk epic. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
9. Mister Demn, (2015). Creative Arsen Mirzoyan. A step to rock. Retrieved from <https://www.krockyrock.com.ua/tvorchij-arsen-mirzoyan/> [in Ukrainian].
10. Musheghjan, A. (2012). Kara-Murza Khristofor (Khachatur) Makarovich. Encyclopedia of modern Ukraine. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=9632 [in Russian].
11. Skoryk, M. (2014). The music of forgotten ancestors. L. Brjukhovecjka (Eds.), Naukovo-populjarne vydannja «Serghij Paradzhanov i Ukrajinna»: zbirnyk statej i dokumentiv, (pp. 194-197). Kyiv: Vydavnychyj dim «Kyjevo-Moghyljansjka akademija», Redakcija zhurnalu «Kino-Teatr» [in Ukrainian].
12. Susanna Chakhoyan. Biography. Personal site of Susanna Chakhoyan. Retrieved from http://susannachakhoian.com/#!/page_About [in Russian].
13. Terekhov, V. (2013). Milky way. Oleksandr Avagyan: songs. Kyiv: Medekol [in Ukrainian].